

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

DOI: 10.31651/2076-5908-2022-2-149-159

МАСНЕНКО Віталій Васильович,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7825-3871>
e-mail: masnenko@ukr.net

НОВІ МОНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ З ЛИПИНЬСЬКОЗНАВСТВА

Гирич І. В'ячеслав Липинський: хлібороб і жовнір (співвідношення демократичного і консервативного в його історіософії). Київ: Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2019. 312 с.;

Калуцький С. Історичний наратив В'ячеслава Липинського: держава, монархія, аристократія: монографія. Кам'янець-Подільський: ФОП Панькова А.С., 2022. 316 с.;

Осташко Т. Україна В'ячеслава Липинського. Київ: Темпора. 2022. 932 с.

В огляді нових видань з дослідної галузі липинськознавства пропонується розглянути три монографії, які з'явилися за останні роки. Поява такого добірного «інтелектуального врожаю» пояснюється часом наближення і власне відзначення 140-річного ювілею В.К. Липинського. Який в цілому минув майже не поміченим науковою громадськістю. Передумови появи нових досліджень також полягають у введенні в науковий обіг чималого обсягу раніше невідомих джерел, накопиченні фактів і загальному прирощуванні історичних знань вказаної галузі, які потребують належної систематизації та узагальнення.

Двоє з рецензованих видань належать авторству знаних істориків Ігоря Гирича і Тетяни Осташко, одне – написане молодим дослідником Сергієм Калуцьким, який нещодавно захистив кандидатську дисертацію. Запропонована опція, на наше переконання, дозволяє побачити спадкоємність різних поколінь українських дослідників вказаної проблематики, що є реальним свідченням загального поступу української історичної науки, набуття нею нової якості й обнадійливих перспектив її подальшого розвитку.

* * *

Поява нової книги про В'ячеслава Липинського завжди стає помітною подією в науковому житті українського історичного співтовариства, а тим більше особливо значимою, коли її автором є знаний історик, дослідник українського національного руху ХІХ – першої третини ХХ ст. Ігор Гирич. Підтвердженням цього слугують кілька позитивних рецензій, які з'явилися одразу після виходу книги¹.

¹ Тельвак В. Рец. на кн.: Гирич І. В'ячеслав Липинський: хлібороб і жовнір (Співвідношення демократичного і консервативного в його історіософії). *Український історичний журнал*. 2020. № 6. С. 188-192; Гордієнко Д. Рец. на кн.: Гирич Ігор. В'ячеслав Липинський: хлібороб і жовнір (Співвідношення демократичного і консервативного в його історіософії). *Сіверянський літопис*. 2020. № 5. С. 145-149; Іваницька С. «Ідеї мусять надихати народ на чин». *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. 2020. Вип. 19. С.286-292; Telvak V. Recenzje: Igor Hurych, Vyacheslav Lypynsky: farmer and soldier (The ratio of democratic and conservative aspects in his historiosophy), Kyiv 2019. 310 p. *Galicja. Studia i materiaiy*. Rzeszyw, 2021. T. 7. S. 461-466.

Автор з притаманною йому скромністю визначив жанр свого твору як книги нарисів, що має науково-популярний характер. На нашу думку, це видання є повноцінною науковою монографією, не тільки за формальними ознаками, але й змістовно, оскільки містить низку новачійних підходів щодо інтерпретації світогляду і суспільно-політичної позиції нашого героя.

Рецензоване видання має виважену логічну архітектуру, підпорядковану меті дослідження – виявити сутність історіософії В. Липинського, ключові моменти його суспільно-політичних поглядів, розкрити теоретичні та концептуальні засади його творів. Питоме завдання книги, як визначив сам автор, полягало у поєднанні фактографічної історії та історії інтерпретаційної.

Виклад розпочинається із Передмови, у якій змістовно прописано унікальність постаті В. Липинського як політичного мислителя державницького консервативного спрямування, та докладного історіографічного огляду наукових студій з липинськознавства. Наукова література розглядається у відповідності до певних кейсів: прижиттєва, емігрантська/діаспорна/зарубіжна, українська часів незалежності. Систематизований доробок найбільш відомих дослідників життя та наукової спадщини В. Липинського.

Перший розділ «Республіканський консерватор: В. Липинський до Української революції 1917-1921 рр.» репрезентує біографічну канву мислителя від народження, родинного кола до революційних подій 1917 р. Звернута увага на найважливіші аспекти життєпису – навчання, вибір життєвого шляху, стан здоров'я, початки громадської і політичної діяльності. Зокрема, йдеться про участь у молодіжних гімназійних товариствах, у гуртку М. Требінської, у діяльності «Просвіти», навчання у Женевському університеті (з відповідними інтелектуальними впливами В. Парето, Г. Моска, Ж. Сореля), участь у виданні «Історії України-Русі» М. Аркса, значення брошури «Шляхта на Україні», хліборобську працю у маєтку в Русалівських Чагарях. Тут же розповідається про початок публіцистичної та наукової діяльності В'ячеслава Липинського, зокрема його співробітництво з редакцією газети «Рада», видання тижневика «Przegląd Krajowy», створення альманаху «Z dziejów Ukrainy», стосунки з українськими і польськими громадськими діячами тощо. Принагідно зауважені особливості характеру В. Липинського та обставини його щоденного побуту, зокрема у Києві під час редагування тижневика «Przegląd Krajowy». Досить докладно розкрито його конфлікт з Б. Ярошевським у зв'язку з виданням згаданого тижневика. Подана інформація про нереалізовані наміри та втрачені твори нашого героя.

Цілком можна погодитися з думкою автора, що підставовою працею, у якій В. Липинський вперше сформував концепцію українського консерватизму була його «Szlachta na Ukrainie» (1909). Наступними етапами розвитку його історіософії були «Z dziejów Ukrainy» (1912), «Україна на переломі» (1920), «Листи до братів-хліборобів» (1926) (с. 38).

Виклад матеріалу у другому розділі «Політичне та ідеологічне тло діяльності В. Липинського» розпочинається з'ясуванням питання, чи був Липинський до 1917 р. стоцентним консерватором і монархістом, і як співвідносилися в його суспільній ідеології консервативне мислення і демократична практика? Автор підтвердив свою прихильність до позиції Я. Пеленського, який вважав, що на початку своєї діяльності В. Липинський притримувався демократичних поглядів і лише під впливом негативного досвіду остаточно ствердився в консервативних переконаннях. Тут же наводиться пояснення причин звернення В. Липинського до філософії неоромантизму.

Ключовий підрозділ стосується висвітленню співвідношення «консервативного демократизму» і «правого народництва» у політичних побудовах мислителя. При цьому варто звернути увагу на думку, яку свого часу висловив І. Лисяк-Рудницький, що «поняття такі, як «консерватизм», «лібералізм», «демократія», тощо, є пливкі та що вони не раз означають дуже відмінні предмети»². Відповідно й В. Липинський, як зауважує автор, мав власне бачення щодо вказаних дефініцій, яке ґрунтувалося на його історіософських засадах і еволюціонувало під впливом реального досвіду політичної боротьби за українську справу.

Окремо розглянуто проблему стосунків В. Липинського з українськими націонал-демократами та соціал-демократами, перебіг київського з'їзду українців польської культури 1909 р., взаємини з М. Грушевським, Є. Чикаленком, А. Жуком, польськими політичними

² Лисяк-Рудницький І. Щоденники. Київ : Дух і Літера, 2019. С. 630.

і культурними силами. Цікаві міркування І. Гирича про те, що В. Липинський був «одним з кращих мовників-стилістів у нашій суспільній літературі ХХ ст.» та про українську мову в його житті (с. 101-102).

Третій розділ «Історіософія В. Липинського в його політичній публіцистиці» присвячений аналізу суспільно-політичних поглядів нашого героя у 1908-1917 рр. через призму його філософії історії українського суспільства. Окремими важливими сюжетами тут маємо аналіз співвідношення «консервативного демократизму» та «правого народництва» у політичних побудовах мислителя (шляхом аналізу його праць «Наше становище на Русі-Україні», «Шляхта на Україні», «Між молотом і ковадлом», «Другий акт», «Матеріали до програми Української демократично-хліборобської партії» тощо), співвідношення «класового» і «національного», революції як знаряддя для незалежнення, концепту «українська шляхта», лідерської ролі шляхти в українському суспільстві початку ХХ ст. за аналогією до національного відродження середини ХVІІ ст., вирішення польського питання в Україні, понять «нація», «територіалізм», «самостійність» у дореволюційний час.

У четвертому розділі «В'ячеслав Липинський у часи Української революції та на еміграції» І. Гирич розглядає безліч сюжетів пов'язаних життям і діяльністю нашого героя у 1914-1931 рр. Навіть перелік підрозділів показує наскільки насиченим і різноплановим є авторський засяг студіювання: Полтавський період життя, На дипломатичній службі, Створення Українського союзу хліборобів-державників, Поширення гетьманської ідеології у світі, В. Липинський у берлінському УНІ, Конфлікт з гетьманом і гетьманським оточенням у Ванзее, Братство українських класократів-монархістів, Посол Української Держави у Відні, Галицькі військові формування в Українській Державі, В. Липинський та Д. Дорошенко у добі Української Держави, В. Липинський – П. Скоропадський за часів Гетьманату, Пошук компромісу з «білою» Росією 1919 р., «Україна на переломі» – твір, що розпочав державницьку історіографію, Чи дійсно історики-республіканці не були державниками? Державницька школа й історики-республіканці, В. Липинський versus М. Грушевський у 1920-ті: державництво – народництво, С. Томашівський і його галицький консерватизм у порівнянні з консерватизмом наддніпрянським В. Липинського, В. Липинський – Д. Донцов: консерватизм versus інтегральний націоналізм, Взаємини з Вільгельмом Габсбургом (Василем Вишиваним), В. Липинський і П. Скоропадський: причини і наслідки конфлікту.

У цьому розділі автор чомусь застосував «подвійний» хронометраж – стисло розглянувши життєвий сценарій В. Липинського вказаного періоду, знову повертається до найважливіших його сюжетів. Так, про його діяльність на чолі посольства у Відні спочатку йдеться на стр. 181-182, а на стр. 192-204 знову розглянута ця ж проблематика, але з більшою деталізацією. Подібна ситуація спостерігається при аналізі стосунків нашого героя з П. Скоропадським (с. 190-191, 207-209, 258-265).

Однак, найбільший інтерес у цій частині тексту становить досить переконлива авторська концепція еволюції (метаморфози) поглядів В. Липинського щодо його ставлення до демократії. Тут І. Гирич запропонував схему «синтеза – антитеза – нова синтеза». До згаданої раніше позиції про позитивне ставлення у дореволюційний час, рішуче заперечення одразу після поразки визвольних змагань, додаються спроби знайти «новий компроміс з демократією та інтелігенцією» наприкінці життя. Зрештою він робить висновок, що «В. Липинський був некласичним монархістом і зовсім не ворогом демократії». Більше того, досліднику здається, що наш герой «намагався витворити новий симбіоз консерватизму й розумної демократії, який би дав можливість справдитися його вірі у побудову незалежної України» (с. 263).

П'ятий розділ «Листи до братів-хліборобів»: ідеологія, суспільні концепти і месиджі» повністю зосереджений на аналізі цього засадничого твору української консервативної політичної думки. Цілком можна погодитися з думкою автора, що це багатофункціональний, міждисциплінарний, полігуманітарний текст, наскрізь оригінальний, написаний передовсім на українському матеріалі в контексті ширших світових процесів. Також не виглядає перебільшенням визначення його загальнокультурного значення на одному рівні з «Кобзарем» Тараса Шевченка, «Історією України-Руси» Михайла Грушевського, творчістю Івана Франка. І. Гирич також звертає увагу на те, що Липинський не завершив працю над цим трактатом, оскільки в нереалізованими залишилися кілька його важливих сюжетів (с. 270-271).

У наступних підрозділах «Стиль, форма і мова «Листів...»», «Основні месиджі «Листів до братів-хліборобів»», «Власна держава – альфа і омега національного поступу. Лише монархія буде державу», «Трудова монархія як нова форма монархічної влади. Її переваги над республіканською формою правління», «Меншість керує суспільством: аристократична стратифікація краща за демократичне зрівнювання», «Ірраціональне замість раціонального», «Церква як чинник світогляду», «Еліта продукує *contra* демократія та інтелігенція обслуговуюча», «Національне та інтернаціональне», «Опозиція: осілі хлібороби / кочовики», «Три різні типи націй за методом організації еліт: класократія, демократія, охлократія», «Політика як умілість і мистецтво: хотіння своєї держави», «Свідомість території і патріотизм землі: держава як примус», «Причини української не державності», «Актуальність «Листів до братів-хліборобів» сьогодні» подана доволі продуктивна авторська інтерпретація основоположних ідей В. Липинського.

Авторське «Замість післямови» присвячене визначенню головних уроків видатного мислителя для сучасної України. І. Гирич переконливо доводить, що «сама історіософія В. Липинського з її ідеалізмом, ірраціоналізмом, екзальтованістю й консерватизмом», як це парадоксально не виглядає, найбільше відповідає нинішнім запитам суспільного розвитку. Це стосується методологічних засад інтерпретації історичного процесу, ствердження ідей державної незалежності України, значення культури для державотворення і держави для націотворення, подолання багатьох хибних стереотипів про українську націю, важливості історичної пам'яті та традиції, якості еліти тощо.

Завершує видання іменний покажчик, який суттєво полегшує роботу з текстом.

Як й усі книги І. Гирича це видання відрізняється досконалою науковою мовою і коректним понятійним апаратом. Однак, на нашу думку, потребує більш чіткого окреслення, що розуміє автор під поняттям «історіософія». Вочевидь ця дефініція трактується ним досить широко і часом довільно. Про це свідчить те, що в різних частинах тексту ця ключова дефініція наділяється різними, дещо відмінними сенсами. Це і концептуально-світоглядні засади творчості В. Липинського, його політичне мислення («політична історіософія» (с.52)), його суспільна ідеологія (с. 98), суспільно-політичні погляди Липинського згідно з головними структурними елементами його філософії історії українського суспільства (с. 140), уявлення та теоретико-концептуальні схеми історичного процесу (теорія історії) тощо. Принагідно зауважимо, що сам В'ячеслав Липинський під «історіозофією» розумів синтетичну частину рідної (конкретної) історії³.

В цілому ж основна мета досягнута – автору вдалося досить оптимальним чином поєднати фактографічну складову життя В. Липинського з інтерпретаційним підходом до його спадщини, передовсім у царині політичного мислення. Ігор Гирич запропонував власну досить вдалу модель своєрідної інтелектуальної біографії видатного українського мислителя.

Зауважена певна траєкторія розвитку новітнього українського консерватизму, який з одного боку – спирався на традиції староукраїнського консерватизму, який зберігали нащадки полонізованої руської шляхти і зросійщеної козацької старшини, а з другого боку – надихався ідеєю будівництва новітньої української державності.

Монографія надзвичайно антропологізована – автор аналізує особливості особистих стосунків В. Липинського із широким спектром діячів українського руху С. Єфремовим, М. Грушевським, Є. Чикаленком, А. Жуком, Б. Ярошевським, П. Скоропадським, Д. Дорошенком, В. Габсбургом (В. Вишиваним) та ін.

* * *

З інтересом читається монографія молодого дослідника Сергія Калуцького, яка вже безпосередньо приурочена до 140-ї річниці від дня народження В'ячеслава Липинського. Автор зосередив увагу на аналізі науково-історичного доробку метра, з особливим акцентом на вивченні державотворчих процесів доби Хмельниччини, зокрема постаті Богдана

³ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. *Твори. Політологічна секція*. К., Філадельфія: Ін-т Східноєвропейських досліджень НАН України; Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В.К. Липинського, 1995. Т.6. Кн.1. С.353.

Хмельницького, еволюції політичних поглядів гетьмана, формування «національної аристократії». Окрема увага також зосереджена на аналізі методологічного інструментарію дослідника, який містить авторську версію періодизації становлення наукових поглядів В. Липинського.

У Вступі автор спеціально наголошує на особливій увазі щодо дотримання принципів історіографічного дослідження, зокрема, принципів історизму, об'єктивності, індивідуалізації, цивілізаційного підходу, історіографічної традиції, опори на джерела, конкретності, всебічності, наступності (спадкоємності), антропологізму, істинності. Також детально описано низку методів історіографічного дослідження, які використано в монографії. Історіографічну модель, застосовану для аналізу історичних поглядів В. Липинського, автор охарактеризував як реконструктивну, яка має біографічний характер і відноситься до її мовного логіко-лінгвістичного (описового) різновиду.

Дещо незвично, що автор сам зауважує недоліки й недоопрацювання власної монографії. До яких він відніс ігнорування низки досліджень польських колег (М. Папежинської-Турек, Р. Тожецького, М. Козловського, М. Філіповича, Т. Стрієка). Також погоджується, що недостатньо висвітлив співпрацю героя із НТШ тощо.

Перший розділ монографії традиційно має історіографічне та джерелознавче спрямування.

Історіографічний огляд автор подає у чотирьох кейсах: 1) прижиттєва історіографія (1912–1932 рр.); 2) радянська історіографія (1933 – перша половина 1980-х рр.); 3) дослідження сучасних українських вчених (друга половина 1980-х рр. – по сьогоднішній день); 4) діаспорна і зарубіжна історіографія. На нашу думку, вказана структуризація потребує помітного корегування. Одразу зауважимо, що прижиттєву історіографію варто звичайно обмежити 1931 р. Крім того, становлення сучасного українського історіографічного липинськознавчого дискурсу варто починати все ж від початку 1990-х рр., а не від 1980-х рр. Автор явно ідеалізує пізньорадянську дійсність, коли стверджує, що: «Із 80-х років українські історики отримали можливість вільно вивчати наукову й публіцистичну творчість В. Липинського» (с. 28).

Попри певні недоречності, автор все ж зміг достатньо повно відобразити внесок дослідників різних середовищ і періодів у осмислення наукової спадщини В. Липинського щодо державотворчих процесів доби Хмельниччини, формування його історичних поглядів і методологічних настанов. Історіографічний огляд дав змогу автору визначити малодосліджені аспекти теми, на дослідженні яких він і зосереджується.

У джерелознавчому підрозділі автор детально розглядає історичні праці В. Липинського. А також рецензії на його праці, авторства Д. Дорошенка, М. Залізняка, П. Клименка, І. Крип'якевича, С. Томашівського та ін. Цілком виправдано для реконструкції становлення історичних поглядів вченого автор залучає епістолярій – листування з М. Грушевським, Д. Дорошенком, І. Кревецьким, О. Назаруком тощо. Належна увага приділена й використанню джерел особового походження.

Доповнили джерельну базу історичні роботи, присвячені проблемам української державності середини XVII ст. і комплекс документальних матеріалів і наративів, які висвітлюють епоху гетьманату Б. Хмельницького.

Другий розділ присвячений аналізу формування історичних поглядів вченого і має помітне теоретично-методологічне спрямування.

У першому підрозділі «Становлення методологічних принципів і створення наукових праць» автор зосереджується на аналізі впливу родоходу і сім'ї на формування світоглядних орієнтирів майбутнього вченого. Висвітлено роки навчання у житомирській, луцькій і першій київській гімназіях. При цьому зауважено особливий вплив кількох осіб: дядька Адама Рокицького, учасників гуртка Марії Требінської, історика Миколи Василенка тощо.

На думку автора, визначальне значення у формуванні наукових поглядів В. Липинського мало навчання на агрономічному відділенні Краківського університету. Зокрема, він відвідував лекційні курси істориків В. Закшевського та В. Чермака, літературознавця і письменника Б. Лепкого. Познайомився із учнем М. Грушевського С. Томашівським.

Позитивним набутком можна вважати розгляд впливу неоромантизму, модерністського напрямку, із його поєднанням історії з антропологією, економікою, етнологією, психологією, соціологією та іншими науками, позитивізму на формування історичних поглядів і

методологічних підстав творчості В. Липинського і відповідним аналізом його історичних творів (с. 65–92).

У наступному підрозділі «Джерельна основа монографій і статей» (с.93–123) проаналізовано джерельну базу праць В. Липинського. Увесь комплекс використаних ним джерел автор поділив на такі категорії: 1) матеріали, що висвітлюють процес відновлення української державності та становлення її інститутів; 2) документи, які розкривають роль Б. Хмельницького у становленні державності; 3) джерела, в яких міститься інформація про складний процес формування нової аристократії із представників козацької старшини і поkozаченої шляхти.

Далі наводиться детальний аналіз використання дослідником різновидів джерел, що дозволило автору дійти до цілком виправданого висновку, що становлення В. Липинського як вченого відбувалося в ході глибокого аналізу ним архівних та опублікованих джерел. А це в свою чергу дозволило йому сформулювати концептуально новий погляд на проблеми відновлення української державності середини XVII ст.

Третій розділ монографії С. Калуцький присвятив розгляду постаті Б. Хмельницького у візії В. Липинського. Основна увага зосереджена на двох аспектах проблеми: еволюції суспільно-політичних переконань гетьмана, випрацювані ним основ державницької ідеї, та реальних дій з централізації влади й утвердження спадкового гетьманату.

Провівши текстологічний аналіз монографій «Станіслав Михайло Кричевський» та «Україна на переломі» автор показав внесок В. Липинського у висвітлення питання еволюції суспільно-політичних поглядів гетьмана від автономістичних до незалежницьких. При цьому зауважена різниця поглядів В. Липинського та М. Грушевського щодо часу визрівання у гетьмана усвідомлення потреби незалежної козацької держави (с. 135–136). Із сфери політичного дискурсу також розглянуті питання об'єднання українських етнічних територій, впровадження монархічної спадкової влади, династичних шлюбів, формування нової політичної еліти, значення Переяславської угоди, конфесійного порозуміння тощо.

Отже, можна погодитися з думкою автора, що оцінка В. Липинським постаті Богдана Хмельницького найбільш повно висвітлена у монографії «Україна на переломі». Вчений вважав його творцем української державної ідеї та держави Гетьманщини, що стала спадкоємицею Русі. Розкрив сутність політики гетьмана, спрямованої на підтримання легітимності і визнання легальності на міжнародній арені його влади та самого існування Української держави. Цілком справедливо й те, що погляди В. Липинського на постать гетьмана мали помітний вплив на подальшу історіографію, зокрема й на творчість сучасних українських дослідників.

В останньому, четвертому розділі монографії йдеться про національну аристократію Гетьманщини з погляду В. Липинського. Цілком доречно виділено два складники нової еліти: городове козацтво і шляхта.

Щодо першого – звернута увага на різні аспекти козакознавчого дискурсу В. Липинського: врахування здобутків історіографії XIX – початку XX ст., його бачення генези козацтва як окремого стану, спорідненість із європейським лицарством, формування європейських лицарських цінностей і моралі, світоглядних орієнтирів козацтва, підтримки Православної церкви, соціальної стратифікації в середині козацького стану, землеволодіння та господарство козаків як «осілої військо-хліборобської верстви», зростання чисельності козацтва під час Хмельниччини, деструктивної ролі низового запорозького козацтва. Характерно, що автор доволі критично розглядає погляди В. Липинського на ці питання, намагаючись показати досягнення, у тому числі піонерного рівня, і помилкові твердження, які не знайшли підтримки в сучасній історіографії. Зрештою, коректно оцінена основоположна ідея історика про державотворчий потенціал городового козацтва.

В заключному підрозділі проаналізована участь шляхти у формуванні нової провідної верстви та функціонуванні державних інститутів Гетьманщини. Виокремлені наступні аспекти проблеми: встановлення факту участі шляхтичів у Хмельниччині, обрахунок кількості повсталого шляхти, її національні та конфесійні характеристики, майнове розшарування шляхетського стану, періодизація налагодження стосунків між гетьманом і непоkozаченою шляхтою (яка корелювалася із загальною періодизацією козацької революції). Водночас

справедливо зауважено, що в текстах В. Липинського спостерігається ідеалізація шляхетської верстви, зокрема необґрунтовано перебільшена активна підтримка шляхтичами повстанців і їхня роль у розбудові державних інститутів (с. 195).

Проте, цілком доречно констатується, що В. Липинський висвітлював провідну роль вищих верств козацької України у підготовці й організації повстання під проводом Б. Хмельницького. Стверджував, що із козацьких старшин і частини покозачених шляхтичів постала «національна аристократія» відновленої Української держави, яка й розбудовувала її інститути.

Завершується монографія ґрунтовними висновками, у яких С. Калущий запропонував власне структуроване розуміння становлення В. Липинського як науковця та його внеску в дослідження української державності доби Хмельниччини. Присутній список використаних джерел та літератури.

До основного тексту долучено Додатки, у яких розміщена інформація про хронологію, бібліографію публікації та перевидань історичних праць В. Липинського, перелік документальних матеріалів, що слугували джерелами для формування історичної концепції Липинського, фрагмент «Схеми» української історіографії за О. Оглоблиним, перелік праць автора за темою монографії. Вміщено Словник ключових термінів і понять. Водночас відсутні іменний та географічний покажчики, які помітно б підвищили науковий рівень монографії.

* * *

Завершимо наш огляд рецензією на фундаментальну працю знаної дослідниці життя, політичної діяльності та наукової творчості В. Липинського Тетяни Осташко, яка побачила світ також у 2022 р. Це безперечно найфундаментальніша на цей час класична наукова біографія видатного історика і політичного мислителя. Варто згадати що появи монографії передувала багатолітня дослідницька робота науковиці, включно з опрацюванням архівів Східноєвропейського дослідного інституту ім. В. Липинського в США, публікація епістолярію та інших джерел у серії видань «В'ячеслав Липинський та його доба», видання чисельних наукових та науково-популярних статей.

У досить об'ємній Передмові (с.9-43) авторка подає ґрунтовну історіографію, сконцентрувавши увагу на головних тезах, які виокремлювали дослідники творчості В. Липинського, визначаючи оригінальність його концепції.

Розділ «Рід і родина Вячеслава Липинського» присвячений родинній історії нашого героя. Розпочинається він історіографічним оглядом цієї проблеми, з означенням внеску у її вирішення К. Пуласького, В. Сенютовича-Бережного, Л.-Р. Біласа, О. Оглоблина. Тут авторка оприлюднила цікаву версію про те, що В. Липинський «був фактичним співавтором монографії» Пуласького (с. 47). Далі подається детальний огляд генеалогічної лінії мазовецької гілки роду Липинських, нащадки яких оселилися на Поділлі. Згадані предки й по бабусиній лінії (Бечковські) власники Затурець на Волині та материнській лінії (Рокицькі). Подана інформація про час і місце народження. Згадано, що родинне виховання було витримане у римо-католицькій шляхетській традиції. Звернута увага на формування українського світогляду та родинних мовних практик (польської і французької), у тому числі й щодо української мови, як «першої мови». Політичні родинні орієнтири в протилежність до шляхетської демократії визначені як консервативно-роялістичні. Наведена інформація про склад родини – братів Станіслава, Володимира та сестру Ванду. Дещо в тіні залишилися батьки нашого героя: Казимир–Сильвестр–Антоній Липинський та Клара з роду Рокицьких.

Розділ «Гімназійна доба та служба в армії» охоплює період навчання у Житомирській першій чоловічій гімназії, Луцькій прогімназії, Першій Київській чоловічій гімназії. Звернута увага на слабе здоров'я Вячеслава, його успіхи у навчанні. Йдеться про вчителя історії М.Л. Лятошинського та відомих учнів київської гімназії, яких згадував у своїх споминах В. Липинський. Відзначено також коло спілкування в межах «гуртка Требінської», передовсім центральних постатей М. Василенка та В. Доманицького. Розглянуто початок громадсько-політичної діяльності В. Липинського, передовсім його перехід з польської організації до української гімназійної громади. Т. Осташко висловлює думку про суттєвий вплив

самостійницьких поглядів М. Міхновського на формування політичної свідомості В. Липинського (с. 73-74).

У розділі «Навчання в університетах Кракова й Женеви» відображено наступний етап становлення В. Липинського як інтелектуала і політика. Серед висвітлених сюжетів зазначимо мотивацію вибору фаху і закладу, вплив Б. Лепкого, М. Шемета, С. Грабського, В. Закшевського, В. Яворського, інших викладачів і приятелів. Стверджується, що саме в цей період відбулося остаточне національне самоусвідомлення В. Липинського і розпочалася реальна праця над історичними студіями. Перші відвідини Львова охарактеризовані як знакова подія, яка мала суттєвий вплив на його політичні погляди, зокрема посилення в них селяноцентричних консервативних аспектів. Авторка також схиляється до думки, що саме тоді наш герой познайомився з М. Грушевським, С. Томашівським, О. Назаруком. Йдеться також про особисті життєві обставини: одруження з Казимирою Шумінською, захворювання на плеврит і туберкульоз, лікування в Закопаному тощо.

У розділі «Формування громадської та політичної позиції» піднімаються дискусійні питання, щодо впливу на світогляд В. Липинського праць Вільфредо Парето, польських істориків, хлопоманів, російських слов'янофілів. Безперечно цінність має авторська інтерпретація, обперта на якісну й почасти нову джерельну базу із архіву СЄДІ, самоаналізу В. Липинського щодо його власного суспільного призначення («тяжких обов'язків українського Пана») та сприйняття українства (с. 103-108). Досить докладно показано вплив на племінника дядька Адама Аполлінарійовича Рокицького (с. 109-112). Побіжно йдеться коріння територіального патріотизму В. Липинського – вплив «хлопоманів», В. Антоновича, М. Василенка тощо. Висвітлено ставлення Липинського до мовного питання.

Розділ «Наукова праця перед революцією» присвячений висвітленню обставин початку наукової праці В. Липинського, зокрема впливу В. Доманицького, підготовці до друку другого видання праці М. Аркаса «Історія України-Русі», написанню та друку рецензії на перше видання цієї книги, розвідок «Данило Братковський: суспільний діяч і письменник кінця XVII століття», «Генерал артилерії в. кн. Руського (з архіву Немиричів)», «Аріяньський соймак в Киселині на Волині в маю 1638 р. (Причинок до історії аріяньства на Україні)», збірника «Z dziejów Ukrainy», публіцистичних творів, співпраці з НТШ. Відстежується процес формування державницької концепції В. Липинського, впровадження ним ідеї «культу історичної особи» на прикладі постатей Б. Хмельницького, С.-М. Кричевського та ін.

У розділі «Служіння Україні: громадська діяльність» подана комплексна характеристика громадської діяльності В. Липинського у довоєнний час. Наводиться цікава інформація про участь у заходах з популяризації знань серед селянства, вшанування постаті Т. Шевченка, співпраці в газеті «Рада», діяльності в «Просвіті» тощо. Цілком виправдано звернута увага на В. Доманицького й Є. Чикаленка, які стимулювали інтерес В. Липинського до громадських справ на українській ниві. Згадана полеміка з В. Винниченком. Все це дало підстави авторці не погодитися з думками Я. Дашкевича та І. Передерій, що суспільно-політична праця В. Липинського розпочалася лише під час Української революції 1917-1921 рр. (с. 176-177).

В окремому розділі «На чолі українців-латинників» проаналізована спроба В. Липинського залучити польську та полонізовану шляхту Правобережної України до української справи.

Враховуючи надзвичайне значення для впровадження ідеї самостійності України в українську практичну політику і роль у цьому В. Липинського, розділ «Політична нарада 1911 р. у Львові та її наслідки» присвячений детальному розгляду передумов, перебігу та результатам таємної наради українських діячів 4-6 березня 1911 р. у Львові. Зазначена чітка самостійницька позиція, без орієнтації на зовнішні сили В. Липинського. Розглянута історія підготовки до видання часопису «Вільна Україна», який так і не побачив світ, розколу та дискусій з «молодоукраїнцями», створення Українського інформаційного комітету. Цілком виправдано належна увага приділена розгляду «Меморіалу до Українського інформаційного комітету про наше становище супроти напруженої політичної ситуації в Європі», авторства В. Липинського та впливу цього документа на позицію частини українського політикума (с. 233-241).

Кілька розділів «Доба війни та революції, 1914-1917 рр.», «Здобутки і втрати революційної доби», «Амбасадор Української Держави», «На чолі посольства УНР», ««Справа» військового фонду й демісія», «Завершення дипломатичної кар'єри й початок еміграції» присвячені політичній діяльності В. Липинського під час Української революції 1917-1921 рр.

Подана коротка реконструкція участі героя в подіях I Світової війни – нетривале перебування на фронті та подальшу службу в резервних тилових частинах. Наведена цікава інформація про його психологічну мотивацію до участі у цій війні (с. 245). Постать В. Липинського у калейдоскопі буремних революційних подій репрезентована у процесі українізації військових частин та діяльності Українського клубу в Полтаві, участі у роботі I Всеукраїнського військового з'їзду в Києві, критичному ставленні до політики Центральної ради, написанні програми та створенні Української демократично-хліборобської партії (УДХП) тощо.

Торкаючись питання наявності в програмі УДХП демократичних сентиментів, Т. Осташко категорично заперечує, що у В. Липинського «були й демократичні періоди». На її погляд: «...Він ніколи не змінював своєї громадсько-політичної позиції і протягом усього життя був консерватором та монархістом» (с. 273). Як бачимо, у цьому основоположному моменті авторка притримується іншої думки, ніж описана вище характеристика політичного кредо нашого героя авторства І. Гирича.

Авторка наводить чимало цінної інформації про особливості дипломатичної діяльності В. Липинського на чолі посольства у Відні: обставини призначення на посаду (з альтернативною можливістю посідання посади міністра), комплектування штатів посольства, тонкощі дипломатичної «кухні», внеску у вироблення зовнішньополітичного курсу Української Держави, оцінки В. Липинським Брестського миру, його дії в умовах конфліктних ситуації, ставлення до Липинського-дипломата представників різних політичних середовищ, мотивація вимушеної співпраці з Директорією, суперечності з позицією чиновників УНР, справи щодо коштів військового фонду, демісії з посади посла тощо.

Для дослідників в галузі липинькознавства чималий інтерес становить аналіз записки В. Липинського від 22 травня 1919 р. (с. 369-374), у якій зафіксовані визначальні аспекти його світосприйняття в період глибокої кризи як політика, науковця, людини. Тут також містилися досить інтимні зізнання щодо самоідентифікації, романтичних стосунків із жінками, окреслювалися життєві перспективи на майбутнє.

Емігрантський період життя В. Липинського, з окремою увагою на провідні позиції в гетьманському русі, проаналізований у розділах «Зародження українського гетьманського руху», «Початок співпраці з гетьманом Павлом Скоропадським», «В'ячеслав Липинський і Вільгельм Габсбург», «Український союз хліборобів-державників», «Персоніфікація роду Павла Скоропадського», «Суспільно-політичні дискусії навколо гетьманської ідеї», «Український гетьманський рух».

У цьому досить об'ємному тематичному блоці найбільший інтерес становить інформація про: програмні та публіцистичні праці мислителя означеного часу («Дорогі друзі», «До українських хліборобів», «Трагедія українського Санчо Панча (Із записної книжки емігранта)», спроби контактів з В. Винниченком, пошук дієздатних політичних проєктів на початку еміграції, визначення формату взаємин із П. Скоропадським, визначальну роль у становленні Українського союзу хліборобів-державників (УСХД), джерелознавче значення листування між Липинським і Скоропадським, обставини підписання угоди П. Скоропадського з УСДХ (авторства Липинського), спроби порозуміння із Вільгельмом Габсбургом.

Детально проаналізовано створення, структура, учасники і діяльність Українського союзу хліборобів-державників. При цьому, авторка звертає увагу на найбільш відомих і впливових членів цієї організації: Д. Дорошенка, М. Кочубея, А. Монтрезора, Л. Сідлецького, О. Скоропис-Йолтуховського, М. Тимофіїва, С. Шемета. Йдеться також про часопис організації – «Хліборобська Україна» і роботу над його виданням В. Липинського. Цілком можна погодитися з думкою дослідниці, що мислителю вдалося повністю вирішити питання ідейно-політичного та організаційного характеру – обґрунтувавши концепцію спадкової монархії завдяки дослідженням національно-державницької традиції інституту гетьманства.

Цілісного вигляду ця концепція набула через персоніфікацію роду Павла Скоропадського з подальшою популяризацією його в українському політичному середовищі.

Цікаво описані суспільно-політичні дискусії, які розгорнулися навколо концепції спадкової трудової монархії В. Липинського. Дослідниця виокремила кілька її основних напрямів. Перший кейс стосується полеміки із колишніми соратниками по УДХП – Д. Донцовим та В. Андрієвським. Помічено, що при цьому В. Липинський виявляв доволі толерантне ставлення до своїх візаві, намагаючись уникати різких висловлювань, особливо в публічному дискурсі, шукаючи шляхів до національного консенсусу. Наступний блок становить полеміка з проводом УНР, зокрема із М. Славінським. Окремо розглянута полеміка із Є. Чикаленком, який на той час пристав до українського консерватизму. Тут предметом обговорення були питання національної аристократії та персоналізації династій українського монархічного руху. Зауважена також деструктивна діяльність претендента на українське гетьманство І. Полтавця-Острияниці (с. 556-566).

Проаналізована діяльність В. Липинського з поширення консервативної монархічної ідеології та формування гетьманського руху в середовищі української еміграції в європейських країнах, на американському континенті, українських землях у міжвоєнній Польщі.

Окремий розділ присвячений науковій діяльності В. Липинського в еміграційну добу. В ньому подана інформація про умови друку монографії «Україна на переломі» в «Дніпросоюзі», оцінки цього видання І. Крип'якевичем, Д. Дорошенком, Д. Багалієм, П. Клименком. Як відомо, останній був автором доволі заангажованої рецензії. Для дослідників української історіографії того часу безперечно буде цікавою оцінка цього факту, висловлена у листі І. Кревецького до В. Липинського від 13 березня 1924 р. (с. 613). Також охарактеризовані творчі плани Липинського щодо власних історичних досліджень та намірів публікації наукових творів. Можна погодитися з думкою авторки, що політична діяльність, організаційна робота в гетьманському русі та незадовільний стан здоров'я значною мірою зашкодили реалізації наукових планів нашого героя.

У розділі «Листи до братів-хліборобів» (с. 641-665) подана цілісна картина написання цього визначального твору української консервативної політичної думки і коротко розкритий зміст його окремих частин. Дослідниця, спираючись на листи і записи В. Липинського, також зауважує що робота вченого над текстом «Листів» не була завершена.

Розділи «Створення Українського наукового інституту в Берліні» та «Берлінський період у житті Вячеслава Липинського» містять чимало нових фактів з історії створення та функціонування цієї інституції та ролі нашого героя у вирішенні її програмних та організаційних питань. Йдеться про непрості стосунки у середовищі співробітників УНІ-Б. Тут також розглянуте важливе питання учнів В. Липинського: Домета Оляничина, Миколи Базілевського, Ігоря Лоського, Василя Кучабського, Зенона Пеленського, Олександра Шпилинського, М. Мілька (про останнього явно бракує інформації). Охарактеризована їхня наукова та громадська діяльність, показана реальна дієва допомога вчителя в їхньому студіюванні та наукових пошуках. Тим самим Т. Осташко переконливо показала, що Липинський поклав початок науковій кар'єри низки відомих українських учених державницької школи. Однак про формування власної школи вченого мова не йде.

Останні, сповненні драматизму й трагізму, роки життя нашого героя висвітлено в розділах «Реформування гетьманського руху», «Повернення в Австрію», «Політичні дискусії серед гетьманців», «Причини й наслідки конфлікту з гетьманом», «Останні місяці життя». Йдеться про проблеми помешкання В. Липинського після від'їзду з Берліну, погіршення стану його здоров'я, конфлікт в гетьманському русі (який авторка цілком правильно розглядає як «зіткнення між двома версіями монархізму: правого-конституційною та авторитарною»), розрив з П. Скоропадським, створення нової організації Братства українських князів-монархістів гетьманців. Принагідно зазначено, що частина учнів В. Липинського опинилася в протилежному до вчителя таборі. Спростовується правомірність тверджень про психічний розлад вченого, які активно поширювалися його опонентами. Відтворені останні дні життя, поминальні заходи та поховання.

Окремо проаналізована доля архівної спадщини вченого, збереження якої дозволяє не тільки досліджувати його життя, громадсько-політичну діяльність і наукову спадщину, а й переломну, в багатьох аспектах, цілу епоху становлення української модерної нації.

У «Післяслові» авторка досить стисло, але влучно показала актуальність ідей В. Липинського для сучасної України щодо націотворення, демократії, поведінки еліт, конфесійного питання. Політична доктрина українського монархізму, теорія спадкової монархії та цілісна ідеологія українського монархізму дозволи подолати однобічність української політичної думки. Влучно підмічено, що В. Липинський виявився незручним для більшості політиків, які опинилися при владі в Україні. Маніпулюючи його ім'ям (зазвичай влучними цитатами), на практиці протидіють поширенню його ідей.

Текст монографії завершується анотаціями англійською та польською мовами й Іменним покажчиком.

У додатку (с. 893-931) опубліковано фотографії із зібрань Історичного архіву УГКЦ у Римі, Східноєвропейського дослідного інституту ім. В.К. Липинського у Філадельфії (США), Затурцівського меморіального музею В'ячеслава Липинського (Волинська область), Національного музею історії України, Архіву ім. Д.В. Антоновича Української вільної академії наук у США.

Отже, текст монографії надзвичайно інформативний, насичений невідомими до того даними не тільки для пересічного читача, але й цікавими для дослідників української історіографії, політичної думки та тогочасного суспільного-політичного життя. Пояснюється це тим, що вперше до наукового обігу введено значний корпус документальних джерел переважно з особистого архіву В. Липинського, який зберігається в Східноєвропейському дослідному інституті ім. В.К. Липинського у Філадельфії (США) та Історичному архіві УГКЦ у Римі. У цьому авторка також продемонструвала новаційний підхід. Адже узагальнюючі біографії, як правило, лише комбінують раніше відомі аспекти життєвого сценарію відповідного діяча. Тут же спостерігається суттєве розширення і прирощування знань про життя і діяльність В. Липинського, у тому числі й маловідомі аспекти його особистого життя. Текст також щільно антропологізований – в життєву канву героя органічно вписана величезна кількість різноманітних персонажів. Стосовно найбільш важливих осіб знаходиться їхня характеристика.

Варто також відзначити добрий стиль письма авторки, об'ємна монографія читається досить легко і з захопленням. Характерною особливістю також є те, що при реконструкції життєпису В. Липинського дослідниця критично сприймає тексти попередніх біографів, спростовуючи недостовірні або сумнівні данні, полемізуючи з дискусійними твердженнями.

Отже досконало реконструкція життя і діяльності В. Липинського, його активної державницької позиції підтверджує творчий потенціал його настанов. Йдеться про новий образ України, принципове нове уявлення про країну, Українську державу, українську націю. Тетяна Осташко переконливо довела, що саме творчість В. Липинського спричинила справжній революційний переворот у політичному мисленні українців та концептуальному просторі української історіографії.

* * *

Отже, цілком впевнено можна стверджувати, що поява рецензованих монографічних видань створила нову методологічну ситуацію в галузі липинськознавства, а можливо й у дослідженні української історичної науки та суспільно-політичної думки періоду їх конститування як національних. Вочевидь наступні дослідження мають обов'язково враховувати суттєве розширення джерельної бази, деталізацію життєвого сценарію В. Липинського, більш відповідну інтерпретацію його інтелектуальної спадщини. Показово, що в цих умовах зберігається плюралізм оціночних суджень дослідників, тим самим створюючи належні умови для плідної наукової дискусії. Також можна висловити надію, що рецензовані видання будуть цікаві не тільки для науковців, а й вплинуть на ширші кола української громадськості, бажано й політиків, які потребують свіжого погляду на українську інтелектуальну традицію.

Одержано редакцією 26.10.2022
Прийнято до публікації 12.12.2022